

**Балетът „Клитемнестра“ на Марта Грeъм –
шедьовър на американския модернизъм на XX век**

Владимир Роже

Марта Грeъм е основоположник на съвременния танц. Тя прави първите стъпки, които водят до сериозни философски размисли сред творците от втората половина на XX и началото на XXI век. Грeъм чувства динамиката на своето време и създава творби на новото хореографско мислене. За нея танцът престава да бъде „чисто“ изкуство, той добива формата на спектакъл – засилва драматизма в танца, като счита, че в него трябва да присъстват запомнящи се художествени образи. Тя поставя хореографски драми и трагедии, базирани на антични и библейски теми, където в симфонична и алегорична форма разработва проблеми, вълнуващи човечеството. За цялата си кариера поставя 181 хореографии.

В последните години, в студиото на *Martha Graham Dance Company* в Ню Йорк, се представя цикъл от спектакли на наградени творби на Марта Грeъм. Конкретен повод за представения в настоящата статия анализ е силното въздействие на спектакъла „Клитемнестра“ от този цикъл, посетен от автора на 5 октомври 2016 год.

Изследвайки древногръцките митове и легенди, Грeъм открива в тях важни теми, близки до нейния дух и преживявания, и създава 17 спектакъла върху тези теми, познати като „Гръцки цикъл“. Посредством „Гръцкия цикъл“, Грeъм се нарежда сред големите модерни интерпретатори на театъра на древните класически традиции. Тя заимства литературните образи на Медея, Минотавъра и Клитемнестра, за да създаде модерни еквиваленти, вниквайки в дълбочината и чистотата на смисъла на древногръцката драма. Нейната концепция за драмата и функцията на театъра почива на философията на древногръцкото творчество - забавление, наслада, но и „катарзис“ (духовно пречистване).

Един от върховете в творчеството на Греъм през 50-те години на миналия век е създаването на балета „Клитемнестра“, считан за шедьовър на американския модернизъм на XX век. Премиерата се състои на 1 април 1958 г. в театър „Аделфи“ в Ню Йорк, поръчана и финансирана от баронеса Бетсаби де Ротшилд, дългогодишен меценат и спонсор на Греъм¹.

Работата върху този спектакъл започва непосредствено след азиатското турне на Греъм през 1956 год., в период на изключителна креативност и творческа енергия. Изтъкнатата критичка Анна Киселгоф определя тази творба като театрална пиеса (Kisselgoff, 1974)² и за най-голямото хореографско достижение на Греъм (Kisselgoff, 1991)³, а солистката от нейната труппа Хелън Макгий счита, че с „Клитемнестра“ Греъм достига върха на кариерата си като хореограф и танцьор (McGehee, 1990)⁴. Тя жъне такъв успех, че е представена на сцената на Бродуей. Греъм хореографира и танцува главната роля в тази драма. Тя е на сцената по време на почти целия спектакъл. Уникалните ѝ възможности на актриса и танцьор засилват въздействието на творбата. Според критика Джон Мартин от в. „Ню Йорк Таймс“, творбата е от колосална величина. Тя е дързък експеримент, ново начало, напълно различно от всичко, което Греъм прави до този момент, с изключение на това, че нейното въображение се носи през страстта и ревността, пресъздадени чрез мита. **Марта Греъм** преобразява мита като отвежда зрителя в пътуване през женското съзнание. Митът не е повествование, по-скоро е лична изповед. Той е предаден през очите на разгневената царица на Микена – Клитемнестра (Stodelle, 1984)⁵.

¹ <https://marthagraham.org/portfolio-items/clytemnestra-1958/>

² Kisselgoff, A. 1974. Dance: Clytemnestra. New York Times, 22 april 1974, p. 44

³ Kisselgoff, A. 1991. Martha Graham Dies at 96: A Revolutionary in Dance. New York: The New York Times, 2 April 1991, A1, B7.

⁴ McGehee, H. 1990. To be a dancer. Lynchburg, Va: Heraclita.

⁵ Stodelle, E. 1984. Deep Song: The Dance Story of Martha Graham. New York: Dance Horizons-Schirer

Темата отново е изкуплението – самоизкуплението на Клитемнестра - царицата която управлява като мъж, съпруга и убийца на Агамемнон, благоговееща пред дъщеря си Ифигения, ненавиждаща и отмъстителна майка на Електра и Орест. Греъм води жената, която изглежда до последната минута на действието далеч от изкуплението, към единствения възможен акт - любовта.

„Клитемнестра“ е единственият многоактен цялостен двучасов спектакъл по Есхиловата трилогия „Орестия“ с оригинална програмна партитура на родения в Египет композитор Халим Ел-Дабх и сценография на Исаму Ногучи.

Танцово пластична драматургия

„Клитемнестра“ се състои от пролог, две действия и епилог.

Прологът протича в подземното царство, където Хадес (бог на подземното царство), носещ жезъл със златна змия, жестикулирайки с клонки в ръка призовава духа на Клитемнестра. Тя застава пред трона и преживява отново събитията от Троянската война – спомня си за пренасянето на дъщеря ѝ Ифигения в жертва на разгневената Артемида (богиня на лова) от съпруга ѝ – цар Агамемнон. Клитемнестра съзира своите деца Орест и Електра, които съзаклятничат да я убият, търсейки отмъщение за убийството на техния баща Агамемнон.

Първо действие протича в царския дворец. Започва на фона на звездно небе и нощна стража, която вижда сигнал, известяващ завръщането на Агамемнон като победител от Троянската война. Действието се връща назад във времето – иновативен абстрактно-експресионистичен похват от киното (ретроспекция), който се прилага за първи път в нейна хореография. Героинята си спомня своето минало, като Греъм обърква съзнанието ѝ така, че тя може да срещне своята съдба. Хореографката отразява спомените, които се появяват във въображението на Клитемнестра и се наслояват в съзнанието ѝ. Клитемнестра изпълнява

дълъг танцов монолог, държейки гигантски щит, като движенията ѝ наподобяват пози на фигури от древногръцки вази. Когато нощната стража напуска и фонът се променя, Клитемнестра се появява обгърната в пурпурен воал и се насочва към трона, заедно с нейния Дух и Яростта. Тя танцува около трона, облечена в черно. Клитемнестра скърби в центъра на сцената. Танцът изобразява какво се е случило в съзнанието на царицата. Когато тя се изправя, Духът и Яростта напускат сцената. Клитемнестра сяда на трона и наблюдава. Вижда себе си като млада с любовника си Егист; двамата изпълняват дует, държейки камшик и потир. Танцът им е наситен със сексуалност. Следва дует на Елена и Парис, различен по характер от този на младата Клитемнестра и Егист – отнасят се един към друг със съчувствие. Марта Греъм представя образа на Парис като най-нежния и деликатен мъж. Действието продължава със жертвоприношението на Ифигения от баща ѝ цар Агамемнон от времето на похода към Троя. Следва дует на Егист и Клитемнестра, в който той я подтиква към убийство, поставяйки кинжал в ръката ѝ. Важен акцент е червеният цвят на подплатата на дрехата ѝ, която често се забелязва при изпълнението на движенията, символизирайки намерението да убива. Агамемнон пристига, носен от мъже на златна носилка. До него върви робинята му – пророчицата Касандра. Първо действие завършва със зрелищен танц и убийството на Агамемнон и Касандра, с което Клитемнестра отмъщава за жертвоприношението на любимата си дъщеря Ифигения.

Второ действие се развива в спалнята на Клитемнестра. Духът на Агамемнон танцува зад кръстосани копия, като смущава съня на Клитемнестра. Движенията му са отривисти и невротични, докато Клитемнестра се върти тревожно, загърната в червена мантия. Синът им Орест танцува, изпълнен със скръб, знаейки, че именно той трябва да убие майка си, за да отмъсти за смъртта на баща си. Електра танцува над своята

майка и Егист, инициира отмъщението, като подава кинжала на Орест, който убива Клитемнестра и Егист. Орест покрива тялото на Клитемнестра с червената мантия и се хвърля в златната мрежа на Хадес.

Епилогът протича отново в подземното царство. Появяват се Хадес, Аполон и Атина. Те председателстват съда, а Клитемнестра признава престъплението си и приема новото начало. Тя прегръща сина си Орест с любов, която е пазила досега само за Ифигения. Взема от Хадес листа от клонката – символ на неговата сила и си тръгва с чест.

Лексика и хореография

Има много прекрасни роли за отделните солисти и възхитителни масови сцени. Всяка от поддържащите роли е създадена съобразно танцора, който я изпълнява. Използват се широки движения с агресивен характер, със значително засилване на ъгловатите позиции на тялото. Типично е използването на стилизирани пози на тялото чрез антични линии и засилено използване на паралелизъм. Движенията са остри и ъгловати, а чрез завъртането на торса нараства напрежението. В груповите танци доминират строги, насечени комбинации. Движенията „съкращаване“ и „отпускане“ оставят впечатление за импулсивност и сила.

Спектакълът „Клитемнестра“ не би могъл да се осъществи без сътрудничеството на водещите танцьори от компанията на Марта Греъм. Когато те представят предварително подготвените от тях сола, тя ги адаптира спрямо нейните драматични и стилови изисквания. Дългогодишният опит на танцьорите с естетиката на хореографиите на Греъм прави това възможно. Драматичната подготовка на танцьорите е от първостепенно значение за вярната и точна интерпретация на репертоара ѝ.

Самата тя също завладява своята публика в много от своите спектакли като изпълнител на главните роли. Според критиката *„самата Греъм, дали замръзнала в ужасяваща неподвижност или изпълняваща с ръцете си*

жест на страдание, или замаяна от гняв и безсилие, е изключително убедителна в главната роля. Тя е фокусът на цялата творба и няма момент, в който да не командва и доминира сцената с присъствието си“ (Terry, 1978)⁶.

Чрез оригиналните интерпретации и уникалните композиции от нейната танцова лексика, Греъм разкрива образите на жените от древните митове и трагедии в нова перспектива и чрез нова артистична форма – танцова драма.

Спектакълът е синтетичен: вместо с танц, той започва с вокално изпълнение на баритон и сопрано. Музиката се изпълнява от 31 инструменталисти. *„Аз разкривам предварително структурата на спектакъла само на композитора, за да разработи и развие идеята“* – споделя Греъм в интервю (Stodelle, 1984)⁷.

Декорите са замислени с богато въображение и са в унисон с хореографията. Заедно с реквизита, те имат значима роля – танцьорите максимално използват трона, кинжалът е умишлено разположен до него, кръстосаните копия служат в много сцени, златните ленти оплитат героите в мрежа. Сцената се трансформира от подземно царство в царски палат и спалня на царицата.

Женските костюми са дизайн на Хелън Макгий и наподобяват облеклото на женските фигури, изрисувани на древногръцките вази и фрески. Марта Греъм е дизайнер на мъжките костюми. Мъжете танцуват практически голи, само с парче плат около бедрата. Древногръцкият стил облекло показва максимално физиката на танцьорите.

⁶ Terry, W. 1978. I was There: Selected Dance Reviews and Articles--1936-1976. New York: Marcel Dekker Inc.

⁷ Stodelle, E. 1984. Deep Song: The Dance Story of Martha Graham. New York: Dance Horizons-Schirer

Заклучение

Марта Греъм променя сюжета на Есхиловата трагедия. Тя се фокусира върху женската фигура в мита и гледа на Клитемнестра като на важен образ *„тъй като тя не е само убийца и прелюбодейка, но и личност с прекомерна злоба и високомерие“* (Stodelle, 1984)⁸. Греъм се съсредоточава върху силата на Клитемнестра, която ѝ помага да върви напред през трудния път на прераждането. Тя е жена със сила извън сексуалността и страда от това, въпреки че Греъм доказва, че жените съществуват независимо от мъжете. Егото и креативността им са равностойни на тези на мъжете.

„Клитемнестра“ е значим спектакъл, в който са обединени много визуални и психологични елементи. Общите усилия при създаването на творба от такъв голям мащаб допринасят за изключителния успех на танцовата драма, чиято премиера през 1958 год. се счита за предшественик на феминисткото движение през 60-те години на XX век в САЩ. Юбилейното представление по случай 50 годишнината от премиерата на спектакъла се състои в Атина през октомври 2008 г., последвано от световно турне. Тази версия възстановява колоритността на оригинала, ползвайки предимството на най-новите драматургични похвати и технически средства. Тя осигурява достъп на съвременната публика до текста на драмата чрез използване на методи, които дават нов живот на оперно-балетните спектакли в последните години – всяка сцена е представена със субтитри, подобно бележките на оригиналните програми на Греъм.

⁸ Stodelle, E. 1984. Deep Song: The Dance Story of Martha Graham. New York: Dance Horizons-Schirer

Използвана литература

Kisselgoff, A. 1974. Dance: Clytemnestra. New York Times, 22 april 1974, p. 44

Kisselgoff, A. 1991. Martha Graham Dies at 96: A Revolutionary in Dance. New York: The New York Times, 2 April 1991, A1, B7.

McGehee, H. 1990. To be a dancer. Lynchburg, Va: Heraclita.

Stodelle, E. 1984. Deep Song: The Dance Story of Martha Graham. New York: Dance Horizons-Schirmer

Terry, W. 1978. I was There: Selected Dance Reviews and Articles--1936-1976. New York: Marcel Dekker Inc.

<https://marthagraham.org/portfolio-items/clytemnestra-1958/>